

Vargondirbystė Lietuvoje XIX amžiuje

Rimantas Gučas

El. paštas rimantas.gucas@gmail.com

Šis straipsnis yra tarsi tęsinys 2017 m. skelbto straipsnio apie baroko laikotarpio vargondirbystę Lietuvoje (*Menotyra*, 2017, T. 24, Nr. 3). XIX a. buvo paženklintas Rusijos imperijos ženklų – Lietuva tapo svetimos imperijos provincija. Ūkis patyrė didelį bendrą nuosmukį. Pradėjus riboti Bažnyčios galias, ypač uždarius vienuolynus, galimybių naujiems reikšmingiems instrumentams atsirasti beveik nebeliko. Pati Katalikų Bažnyčia, skirtingai nuo evangelikų, muzikos ir ypač vargonų reikalais menkai tesirūpino. Vargonų srityje buvę reikšmingi ryšiai su Karaliaučiumi beveik nutrūko. Pramonės revoliucija į Lietuvą vėlavo, pusę šimtmečio vis dar vyravo mažos amatininkų dirbtuvėlės. Didesnio užmojo darbai (Vilniaus universiteto Šv. Jono bažnyčia, meistrai Tiedemannai) buvo veikiau išimtis. Tik šimtmečio viduryje Lietuvą pasiekė naujosios Europos vargonų statybos tendencijos, vadinamasis vargonų romantizmas. Čia ypač svarbus kaimyninio Kuršo vargondirbystės patirties vaidmuo. Didelių įspūdingų pavyzdžių sukurta nedaug ir tuo atžvilgiu Lietuva nelabai gali rungtis su didžiais Vidurio Europos kraštais. XIX a. Lietuvoje beveik išimtinai dirbo vietos meistrai ir įmonės, didieji fabrikai Lietuvą pasiekė iš esmės tik XX a. I pusėje ir tai buvo tik labai kukli pradžia. Tačiau tai, kas tuomet sukurta, turi savo vertę ir dabartinės Europos kontekste ta vertė tik didėja, nes ekonomiškai pajėgesnėse Europos šalyse įsigalėjusi „pažangos ideologija“ paveikė ir vargonų statybos meną, tad mažų romantinių instrumentų yra likę nedaug.

RAKTAZODŽIAI: Lietuva, XIX a., vargondirbystė, muzikos instrumentų cechai, vargonų meistrai

Lietuvoje ūkio, taigi ir muzikos instrumentų paplitimą bei naudojimą paveikė ir LDK valstybingumo praradimas, Lietuvos įtraukimas į Rusijos imperiją. Paskutiniaisiais XVIII a. metais Lietuva prarado valstybingumo liekanas – įvyko trečiasis Lietuvos padalijimas ir Lietuvos žemių inkorporavimas į Rusijos imperiją. Lietuva tapo Rusijos provincija su visomis pasekmėmis. XVIII a. gana energingai augęs ūkis smuko. Pramonė, amatai, nors ne iš karto, pradėjo dirbti pagal Rusijos įstatymus. Įvairialypius, ypač prekybinius, santykius su kitomis šalimis netruko apsunkinti Rusijos valdžios 1821 m. įvesti muitų apribojimai. Iki tol buvę glaudūs ryšiai su Prūsija susitraukė. Nuo seno buvęs svarbus muzikos instrumentų, ypač vargonų, gamybos centras Karaliaučius tapo sunkiau prieinamas. Kaimyninis Kuršas, kuriame vargondirbystės meno lygmuo buvo aukštesnis nei Lietuvoje, taip pat įėjo į Rusijos imperiją. Kadangi ryšiai su šiuo kraštu nebuvo apsunkinti, jo reikšmė padidėjo.

Įsitvirtinusi rusų valdžia stengėsi išstumti Katalikų Bažnyčią ir įdiegti stačiatikybę. Po 1831 ir 1863 sukilimų buvo uždaryta dauguma vienuolynų. Pastarieji buvo

rimčiausi vargonų užsakovai, jų bažnyčiose buvo statomi vertingiausi vargonai. Imperatoriaus valdžia uždarė ir šimtus parapiinių bažnyčių, kai kurias pavertė stačiatikių cerkvėmis, kitas nugriovė. Pradėjus valdyti imperatoriui Nikolajui I (1825), itin buvo persekiojami Rytų apeigų katalikai unitai. Jiems jėga liepta pereiti į rusų stačiatikių tikėjimą. 1827–1839 m. unitų bažnytinės provincijos buvo panaikintos, bažnyčias ir vienuolynus užvaldė stačiatikiai. Nors unitų apeigos buvo bizantiškos, tačiau architektūroje, dailėje ir muzikoje ryškėjo ir Vakarų Europos kultūros įtaka. LDK unitų bažnyčiose buvo ir vargonai. Minima, kad iš viso Lietuvos unitų konsistorijai pavaldžiose bažnyčiose būta 86 vargonų¹. Vilniaus bazilijonų bažnyčioje 1823 m. taip pat būta 12 balsų vargonų². 1836 m. imperatoriaus įsaku iš visų unitų bažnyčių vargonus liepta pašalinti. Lietuvos graikų-unitų dvasinė konsistorija, priversta vykdyti šį įsaką, nurodė savo bažnyčioms per tris mėnesius visus vargonus parduoti, o jeigu neatsirastų pirkėjas, sunaikinti³. Unitų vargonai sunaikinti, nors būta ir išimčių. Ne visi šios konfesijos kunigai skubėjo nuolankiai vykdyti valdžios nurodymus, kai kurie aiškino, kad vargonai sugedę, nebeveikia, todėl jų griauti nėra prasmės. Ašmenos dekanato vadovybė aiškino, kad vargonai yra tik Barūnuose, o kitur tik maži pozityvai⁴. Pakartotinai perspėtas Barūnų vienuolyno vyresnysis A. Savičius 1836 m. rugpjūčio mėn. pranešė, kad vargonai sunaikinti⁵. Iš tiesų tai nepadaryta. Vargonai buvo kažkaip išsaugoti ir 1847 m. perduoti Siesikų bažnyčiai, kur jie, nors ir perstatyti, tebestovi šiandien.

XIX a. I pusėje vargonų pobūdis vis dar priklausė nuo senų gamybinių santykių ir technologijos. Iki XIX a. Europoje, taip pat Lietuvoje, pirmiausia Vilniuje, amatininkai jungėsi į cechus – organizacijas su įstatais, gana kruopščiai nustatančias amatininkų tarpusavio santykius, pareigas, teises, mokančias mokesčius ir turinčias kitų įsipareigojimų visuomenei. Vilniuje cechai išsilaikė ilgai, nes manufaktūrinė ir fabrikinė pramonė buvo gana silpna. XIX a. I pusėje Vilniaus miesto medžio apdirbimo amatininkams dar buvo pavykę išsaugoti cechinę organizaciją. Gali būti, kad šiam cechui priklausė ir vargondirbiai⁶. Kelis kartus paminėti ir muzikos instrumentų dirbėjų cechai Vilniuje XIX a., tačiau apie vargondirbius šiuose cechuose žinių neaptikta. Tuo laiku Vilnius nustojo buvęs vargonų statybos meno centru. 1833 m. Vilniuje minimi aštuoni fabrikai, gaminę fortepijonus ir kitus muzikos instrumentus. Itin solidžiai ir rūpestingai buvo dirbami fortepijonai ir pantaleonai. Buvo dirbami ir smulkesni muzikos instrumentai⁷. 1835 m. Vilniaus muzikos

1 *LVI A. F. 605. Ap. 1. B. 2485. L. 4.*

2 *Drėma 2008: 1020.*

3 *LVI A. F. 605. Ap. 1. B. 2485.*

4 *LVI A. F. 605. Ap. 1. B. 2485. L. 61.*

5 *LVI A. F. 605. Ap. 1. B. 2485. L. 129.*

6 XVIII a. viduryje vargondirbys Gerhardas Arendas Zelle buvo stalių cecho narys.

7 *Baliński 1835: 125.*

instrumentų cechą turėjo 5 meistrus ir 5 mokinius⁸, tačiau vargonų meistras tarp šių profesionalų nepamirėtas.

Muzikine prasme buvo tęsiamos baroko tradicijos, instrumentų skambesys iš esmės iki pat pramonės virsmo XIX a. viduryje beveik nesikeitė. Vargonai tebebuvo dirbami senais būdais, gana paprastomis sąlygomis, pagal senas amatininkų tradicijas. Visų mazgų išdėstymas iš esmės taip pat dar nebuvo pasikeitęs. **Oro skirstymo dėžės buvo tebedirbamos vien tik sklendinės**, mechanika tebedaroma tokia pati „baršškanti“. To meto instrumentų skambesiui tai suteikė nepakartojamą „barokinį“ atspalvį. XIX a. Lietuvos vargonuose jau nebuvo trumposios oktavos (C–c be pustonių), manualo apimtis, seniau buvusi C–c³, kartais siekė net f³, o pora kartų – net g³. Dispozicija ir intonavimo būdas liko panašūs – XIX a. I pusės Lietuvos vargonai mažai arba visai nesiskyrė nuo XVIII a. – tie patys registrai, ta pati rašyba, pusiau itališki, lotyniški, lenkiški, rečiau vokiški pavadinimai – *Flet major*, *Flet minor*, *Jula*, *Sedecima*. Liežuveliniai registrai buvo retenybė ir laikomi ypatingu dalyku, inventoriuose atskirai pabrėžiama, kad vargonai esą *su Vox humana*, *su Trompetu* ir kitaip. Naujos Europos vargonų statybos meno tendencijos, susijusios su simfonine orkestrine mąstysena, Lietuvos kaimo dar nebuvo pasiekusios. Duplelės tebebuvo dirbamos pleištinės.

XIX a. I pusėje vargonų prospektai daugiausia išlaikė klasikines proporcijas ir sandaros principus – prospektų komponavimas atitiko vamzdžių išdėstymą ant oro skirstymo dėžių, juose stovėdavo veikiantys *Principal* registro vamzdžiai. Šio principo laikytasi iki XIX a. vidurio, vėliau prospektai pradėti daryti atsieti nuo instrumento, net dekoratyviniai. Tuo metu architektūroje baroką keitė klasicizmas, tai atsispindėjo ir vargonų išvaizdoje. Banguotas barokines formas pakeitė tiesesnės, karnizai, apdaila supaprastėjo, atsirado gryno klasicistinio stiliaus vargonų prospektų. Dažnai viename prospekte buvo abiejų stilių elementų. Kartais šie prospektai būdavo puošiami gana primityviais liaudiškais drožiniais, orientuotais į baroką, tačiau daugelis to laikotarpio vargonų buvo be drožinių. Nežinia, ar jų nebūta visai, ar jie prarasti vėliau. Inventoriuose minimi ir *stalių darbo*, ir *drožėjų darbo* vargonai. Galėjo būti, kad *stalių darbo* vargonai buvę be drožinių, o *drožėjų darbo* – papuošti drožiniais. Toks XIX a. provincijos vargonų stilius kartais vadinamas „kaimiškuoju“, arba „liaudiškuoju“, baroku. Tokių vargonų, tiesa, nemažai perstatinėtų ir niokotų, Lietuvoje yra išlikę kelios dešimtys. Tikslų skaičių pasakyti sunku, nes jų pastatymo datų ar meistrų pavardžių tiek archyvuose, tiek pačiuose vargonuose retai tepasitaiko užtikti.

Vis dėlto kelios pavardės žinomos, o išlikę jų instrumentai sudaro kad ir nedidelę, bet charakteringą paveldo dalį.

Vienas tokių buvo Modestas Miknevičius (1789–1866)⁹. 1814 m. palikęs darbą Friedricho Samuelio Jansono dirbtuvėje, jis įstojo į bernardinų vienuolyną.

⁸ Ten pat: 116.

⁹ Povilionis 2013: 56.

Tačiau dirbo vargonus ir būdamas vienuoliu – 1827 m. pastatė naujus Dotnuvos bažnyčioje. Šį meistrą sunku būtų vadinti profesionalu – metalo vamzdžiai padaryti negrabiai, o visoje konstrukcijoje būta keistenybių, liudijančių gal net neišmanymą. Nepaisant to, jie skamba labai išraiškingai. Dotnuvos bažnyčios vargonai restauruoti 1993–1996 m. ir pelnytai laikomi vienu vertingiausių istorinių instrumentų Lietuvoje.

1821 m. Varnių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios (katedros) vargonus pastatė *Žemajte Wajciulewicz*¹⁰. Žinomi dveji jo vargonai, kiti 14 registrų buvę pastatyti gerokai anksčiau – 1806 m. Švėkšnos katalikų bažnyčioje¹¹. Juozapo Vaiciulevičiaus Varnių vargonų prospektas yra bene ryškiausias išlikęs klasicizmo pavyzdys Lietuvoje. Šie vargonai turi 16 registrų, o tai vieno manualo instrumentui yra daug. Varnių vargonams panaudoti metaliniai vamzdžiai iš senesnių, gal net ne vienerių vargonų. Yra ir grynai vokiškų, ir pusiau lenkiškų užrašų, registro *Dulcinale* pavadinimas apskritai negirdėtas. Jis sudarytas iš *Dulc...*, reiškiančio į viršų plėtėjantį liemenį, ir *Salicionale*. Ant medžio vamzdžių likę lietuviški užrašai – *tur sawie...*, šalia nurodytas medžio vamzdžių skaičius registre. Ilgi Varnių vargonų klavišai labiau primena fortepijono, o ne vargonų klavišų menzūras. C–g³ manualo apimtis vargonuose pasirodė tik XIX a. pabaigoje ir yra gana reta. Tokios apimties ir tokių matmenų klaviatūra įtakos galėjo turėti fortepijonas. Įdomus sutapimas – minima 1826 m. Varniuose buvus mechaniką, dirbantį fortepijonus ir vargonus¹², jis galėjo dalyvauti ir pastarųjų vargonų statyboje. Gal tai ir buvo J. Vaiciulevičius? Deja, Varnių vargonai (ir klaviatūra) 2007–2011 m. buvo perdirbti¹³.

Žemaitijoje yra ir daugiau vargonų, turinčių Varnių vargonų bruožų, pvz., išoriškai panašių prospekto elementų ir kitų detalių galima rasti pozityve, kuris dabar stovi Telšių Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje (1826), taip pat Pajieslyje, Ukrainuose. O Pajūralio klasicistiniai vargonai visiškai skiriasi nuo Varnių katedros vargonų, tačiau klaviatūros apimtis ir klavišų ilgis panašūs į Varnių klaviatūros. Konkrečių žinių, kad Vaiciulevičius būtų su jais kaip nors susijęs, nėra.

Puošnus užrašas ant vargonų nugaros, vėliau uždažytas, liudija, kad vargonus Eigirdžiuose 1835 m. padirbo M. Paurylavičius (M. Paurylłowicz, gal Gawrylłowicz). Akivaizdu, kad būta kvalifikuoto meistro, dirbusio profesionaliai. Apskritai to meto Lietuvos meistrai savo amatą išmanė: dauguma vargonų sukonstruoti gana tvarkingai, pakankamai gerai atlikti medžio darbai, šiek tiek prastesnė metalo vamzdžių kokybė. Apie 1852 m. greičiausiai jis yra taisęs vargonus netoliese esančiuose Viešvėnuose¹⁴.

10 Wołonczewskis, M. *Žemajtiu Wiskupiste*. Dalis I. Wilniuj, 1848: 260.

11 *LVI A*. F. 1671. Ap. 4. B. 456. L. 245, 226.

12 *MAB RS*. F. 18. B. 228. L. 202.

13 Gučas, R. Skaudi pamoka. *Kultūros barai*. 2012. Nr. 2.

14 Paknys, M. Vargonai. *Viešvėnai: istorija ir dailės paminklai*. Vilnius, 2002: 88–89.

Meistras iš Tauragės Fridrikas Karolis Štramplėris 1848 m. pasirašė sutartį, pagal kurią įsipareigojo iki 1849 m. pastatyti 13 registrų vargonus Skuodo bažnyčioje¹⁵.

Tačiau daugumos to laikotarpio vargonų autoriai nėra žinomi. Iš tokių anoniminių „kaimiškojo baroko“ pavyzdžių galima paminėti Aleksandrijos (1850), Alizavos (~1856), Antašavos, Degučių, Ilguvos (~1815), Juozapavos, Judrėnų, Lesčių (1815), Luokės (1854), Pajieslio, Pajūrio (po 1830), Pašaltuonio, Spirakių, Šakynos, Šaukoto (1843), Telšių (1826), Tenenių (1841), Tūbinės (po 1827), Ubiškės (1835), Užvenčio, Viešvėnų bažnyčių vargonus. Sąrašas nepilnas ir gana subjektyvus. Beveik visi išlikę XIX a. I pusės vargonai stovi neturtingose kaimų ir mažų miestelių bažnyčiose, kur ir vėliau neturėta lėšų pasistatyti naujus, modernesnius instrumentus. Visi jie yra vieno manualo, archyvuose neretai vadinami pozityvais.

Vakarinėje Lietuvos dalyje – vokiečių valdomoje protestantiškoje Mažojoje Lietuvoje, Klaipėdos krašte – bažnytinei muzikai ir vargonų kokybei buvo skiriama daugiau dėmesio nei katalikiškoje, tuomet jau Rusijos administruojamoje Lietuvoje. Ir vargonininkai buvo geriau pasirengę, nes Mažosios Lietuvos bažnyčiose vargonai dažniausiai buvo statomi su pedalais. Priekulėje 1821 m. buvo pastatyti 18 registrų vargonai su pedalais, Būdviečiuose (prie Ragainės) 1857 m. – 11 registrų (8 manualo ir 3 pedalų), apie tą laiką pastatyti vargonai Doviluose (15 registrų, 12 manualo ir 3 pedalų). Pedalus turėjo daugiau nei pusė XIX a. pr. ir viduryje statytų Klaipėdos ir Tilžės krašto vargonų. Nežinia, ar turėjo pedalus Karklės vargonai (12 registrų) ir 1827 m. pastatyti Rusnėje (11 registrų).

XIX a. pradžioje Vilniuje dirbęs Antonis Hronovičius pirmą kartą paminėtas 1802 07 18, kai Šv. Jono bažnyčioje buvo užregistruota jo santuoka. 1820 m. Hronovičius gyveno Savičiaus gatvėje, 1823 m. taisė 6 registrų pozityvą Šv. Jono universiteto bažnyčiai, o 1824–1825 m. padirbo vargonus vargonininkų mokyklai prie Vilniaus universiteto (buvo ir tokia!). Mirė 1825 m.: rugpjūčio 18 d. Šv. Jono bažnyčioje už jo sielą skambinta varpais¹⁶. Ši aplinkybė leidžia jį atskirti nuo kito to meto Vilniaus vargondirbio Antonio Hurynovičiaus, kuris minimas dešimtmečiu vėliau.

Apie Hurynovičiaus dirbtuvę žinių nėra, tačiau minima, kad 1829 m. tokiu vardu ir pavarde name Nr. 159, maždaug dabartinės Barboros Radvilaitės gatvėje arčiau Sereikiškių, gyvenęs stalius su šeima¹⁷. 1820 m. jis padirbo 12 registrų vargonus Leipalingyje¹⁸. 1834 m. Hurynovičius Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos (buv. universiteto) buvo nusiųstas į Polocką susipažinti su tenykštės uždarytos Jėzuitų bažnyčios vargonais, juos aprašė¹⁹. Vadinasi, tuo metu buvo pripažintas žinovas.

15 Povilionis 2013: 197.

16 Drėma 2015: 606.

17 Drėma, V. *Vilniaus namai archyvų fonduose*. III knyga. Vilnius: Savastis, 2000: 23.

18 Reitelaitis, J. Leipalingio monografija. *Tauta ir žodis*. III Kaunas, 1925.

19 *VUB RS*. B 54: 202.

Sudervėje yra išlikę įdomūs vieno manualo vargonai, gerokai besiskiriantys nuo kitų to laikotarpio Vilniaus meistrų darbų. Analogiški vargonai su vėliau perdirbtu vamzdynu yra išlikę Giedraičiuose, dar vienu labai panašių vargonų liekanos – Paparčių bažnyčios pastogėje. Į Paparčius jie buvę atkelti iš Kazokiškių. Charakteringi klasicistiniai šių vargonų prospektai nebeturi nieko bendro su XVIII a. II pusės Vilniaus barokinių vargonų tradicija. Jų vamzdyne yra elementų, nepasitaikiusių kituose Vilniaus meistrų vargonuose (pvz., labai trumpos mažų metalo vamzdžių pėdos). Ant Sudervės vargonų prospekto vamzdžio C įrėžta *Antoni H / R 1817*. Iki šiol manyta, kad vargonus dirbęs Hurynovičius, tačiau neseniai atsiradusi žinia apie Hronovičių leidžia spėti šiuos vargonus padirbus pastarąjį.

Su universiteto vargonais likimas susiejo ir Fidelį Brunnerį. Tai buvo įvairialypė asmenybė. Nors jis rašėsi esąs vargondirbys (*Orgelbauer*), tačiau žinių apie konkrečius jo padirbtus vargonus dar nerasta. 1832 m. Brunneris sukonstravo įdomų, gana keistą instrumentą, pavadintą *simfonionu*, ir pasiūlė per loteriją parduoti. Šio vargonų tipo klavišinio instrumento klaviatūra buvusi penkių oktavų, dvigubi registrai turėjo 122 tonus; tembrų įvairovė prilygo viso orkestro skambesiu. Kopyčios pavidalo (9 pėdų aukščio, 7 pėdų pločio) gotikos stiliaus instrumentas iš raudonmedžio galėjo papuošti salę²⁰. 1835 m. Vilniaus medicinos-chirurgijos akademija jį išsiuntė į Polocką ardyti ir parvežti į Vilnių tenykštės Jėzuitų bažnyčios vargonus. Tuo metu Brunneris buvo akademijos darbuotojas – zoologijos kabineto konservatorius. Polocke Brunneris susirgo ir 1835 m. birželio 25 d. mirė²¹.

Atskiro dėmesio verta iš Rytprūsių kilusi Tiedemannų (Tjdemann, Tiedemann, Tydyman) giminė, palikusi pėdsaką ne vien Lietuvoje, bet ir kituose Baltijos kraštuose. Juos dar galima priskirti senai baroko tradicijų amatininkų kartai.

Žinomi tėvas Theodoras (I), sūnus Johannas Theodoras (II), vaikaičiai Theodoras (III), Franzas ir Alexanderis. Vieną kartą paminėti Johannas ir Robertas. Trūkstant patikimų biografinių duomenų, kartais neįmanoma nustatyti, kuris Theodoras Tiedemannas ką dirbo.

Theodoras (I) (pasirašė – Tjdemann) (gimė apie 1743 m., mirė po 1806 m.) kildinamas iš Tilžės, pirmą kartą paminėtas 1777 m. Pennekowe, Pomeranijoje, ten iki šiol yra išlikę Tiedemanno vargonai²². Vėliau pagrindinė gyvenamoji vieta buvo Ryga, čia apie 1778–1798 m. jis minimas kaip vargondirbys (*als Orgelbauer*)²³. 1785 m. Tartu Šv. Jono bažnyčioje pastatė naujus 30 registrų vargonus, kurie buvę prastokai padaryti – po kelių dešimtmečių reikėję daryti naujus metalinius

20 Azizbekova, M. *Fortepijono menas Vilniaus muzikiniame gyvenime*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1999: 25.

21 *LVIA*. F. 697. Ap. 1. B. 3971.

22 Diese orgel hat der Herr Hauptmann Snartin Ernst von Zelow durch den orgelbauer Herr Theodor Thiedemann eines [Ehurländers] erbauten sahen im Jahr Christi 1777.

23 Moritz 1890: 245.

vamzdžius. Su savo dviem pameistriais statė ir taisė vargonus Rygos ir kitų Kuršo vietovių bažnyčiose²⁴.

1799–1806 m. T. Tiedemannas (I) vargonininkavo Rygoje. Lietuvoje pirmą kartą paminėtas 1801 m., kai ėmėsi statyti naujus vargonus Pašušvyje. Sutartyje prisistatė kaip Prūsijos kariuomenės kapitonas (*Kapitan woysk Prusskich*)²⁵. 1804 m. jis padirbo vargonus Kaimelio (Kidulių) bažnyčiai. Iš išorės labai panašūs vargonai buvo pastatyti Dambravos ir Nedingės bažnyčiose (pastarieji neseniai sunaikinti). Vargonų prospektas, dabar stovintis Šiluvos bažnyčioje, taip pat gali būti Tiedemanno darbo. Šie vargonai buvę dviejų manualų, viršutinio tarpsnio centrinė dalis, priklausanti II manualui, turi visus būdingus Tiedemanno vargonų elementus. Žinoma, kad dviejų manualų vargonus 1819 m. buvo pasistatydinę Raseinių dominikonai. Kur šie vargonai atsidūrė vėliau, galima tik spėlioti, bet 1896 m. nežinia iš kur į kaimynystėje esančios Šiluvos bažnyčią buvo atkelti gana dideli vargonai. Išlikęs jų prospektas rodo šiuos vargonus buvus dviejų manualų. Šis prospektas su baroko ir klasicizmo elementais nebepanašus į Vilniaus mokyklos instrumentus, bet turi charakteringų XIX a. pr. T. Tiedemanno vargonų bruožų.

Johannas Theodoras Tiedemannas (II), Theodoro Tiedemanno (I) sūnus, 1807 m. įsikūrė Kurše, vargonininkavo, taip pat dirbo ir taisė vargonus. 1834–1835 m. pastatė vargonus Ventspilio Šv. Mikalojaus bažnyčioje²⁶. Šie Ventspilyje išlikę vargonai liudija J. T. Tiedemanną nebuvus geru meistru. 1837 m. jis pastatė vargonus Zaļenieku (Latvija) bažnyčioje. Tuomet T. Tiedemannas jau buvo minimas kaip vargonų meistras iš Šiaulių: jis nuomojo netoliese buvusį Giedrių dvarą. Gali būti, kad keltis į Lietuvą jį paskatino tuo metu Kurše padidėjusi konkurencija. 1837–1839 m. (pasirašė Tiedemann) su sūnumis Teodoru ir Franzu surinko ir perstatė (išplėtė iki 3 manualų) vargonus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo bažnyčioje Vilniuje²⁷. Šiuose vargonuose, skirtingai nuo „kaimiškojo baroko“ instrumentų, jau aiškiau pastebimos XIX a. tendencijos: daugiau gambinių registrų, būdingų artėjančiai romantizmo epochai, ir mažiau alikvotų.

1844 m. Teodoras Tiedemannas (nežinia kuris, greičiausiai vaikaitis) taisė vargonus Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčioje. Sutartyje pavadintas *художника инструментальных делъ* (instrumentinių reikalų menininkas)²⁸.

Franzas Tiedemannas, 1837–1839 m. drauge su tėvu Johannu Theodoru (II) ir broliu Theodoru (III) dirbęs Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo bažnyčioje, 1842 m. padirbo pardavimui naujus aštuonių registrų, o 1851 m. – dešimties registrų vargonus. 1844-aisiais jis su Johannu ir Robertu Tiedemannais (giminystė

²⁴ Campe 1951.

²⁵ *VUB RS. F. 203–209. L. 67.*

²⁶ Campe 1951.

²⁷ *VUB RS. B. 54: 202.*

²⁸ *LVA. F. 1008. Ap. 1. B. Nr. 271.*

neaiški) perdirbo didžiuosius Kretingos vargonus: padirbo dvi naujas manualų klaviatūras, praplėtė pedalo apimtį, padirbo keturias naujas oro skirstymo dėžes, išskėlė užnugario pozityvą. 1867 m. Tverėčiuje vargonus rekonstravo vilnietis dailininkas Francas Tytmanas²⁹.

Alexanderis Tiedemannas, greičiausiai Teodoro (III) ir Franzo brolis, 1853–1854 m. pastatė 7 registrų vargonus su būgnu ir varpelių žvaigžde Vilniaus Liuteronų kapinių koplyčioje.

Dauguma šio laikotarpio vargonų buvo nedideli, nuo kelių iki keliolikos registrų, vieno manualo, be pedalo. Per visą XIX a. I pusę, kiek žinoma, tebuvo Tiedemannų sustatyti ir iki trijų manualų praplėsti Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonai, tuomet buvę didžiausi Lietuvoje. Taip pat pastatyti dveji poros manualų vargonai Raseiniuose ir Žeimelyje. Ar Raseinių vargonai sudegė per karą, ar tai buvo Tiedemanno kūrinys, amžiaus gale perkeltas į Šiluvos bažnyčią, dabar patikrinti yra mažai vilties. Apie 1841 m. pastatyti Žeimelio katalikų bažnyčios vargonai turėjo 2 manualus ir pedalus, 21 registrą. Išgriauti ir apardyti jie išliko. Kas juos padirbo, nežinoma. Gali būti, kad vargondirbys **Johannas Christophas Christienas** (1777 05 21–1840) iš Latvijos³⁰. Išoriškai panašūs vargonai stovi Žagarės bažnyčioje.

Didesnių vargonų poreikio Lietuvoje gal ir nebūta. Net Vilniaus katedroje, atrodo, iki pat XIX a. vidurio nesirūpinta įsigyti rimtesnių vargonų, tačiau būta neblogo orkestro. Greta liturginės muzikos jo kapelmeisteriai kūrė ir katedroje griežė net simfonijas. Tuo metu dauguma Lietuvos kaimų bažnyčių, be vargonų, turėjo ir pučiamuosius instrumentus, paprastai po du trimitus ir dvi valtornas. Pučiamųjų instrumentų muzika įvairiose bažnytinėse apeigose, ypač procesijose, tebėra paplitusi Žemaitijoje.

XIX a. I pusėje ir viduryje darbavosi Janas Bielawskis. Jaunystėje (XIX a. pr.?) jis dirbo vargonų fabrikantui Vilniuje. Pastatė keletą didesnių ir mažesnių vargonų Kauno ir Gardino gubernijose. Kur – nežinoma. 1839 m. pretendavo perstatyti vargonus Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje³¹. Ištikus nesėkmėms, apie 1845 m. apleidęs vargonus ir įsikūręs Minske, dirbo fortepijonus. Apie 1860 m. pastatė vargonus Koroleščevicuose prie Minsko. Šiuos vargonus gerai įvertino Stanisławas Moniuszko³². Šių J. Bielawskio vargonų dispozicija liudija, kad baroko tradicijų atgarsiai išliko Lietuvoje net iki XIX a. II pusės³³.

Amatininkų dirbtuves ilgainiui nukonkuravo našia technika apsirūpinę fabriškai. Jie įsigijo įvairias, neretai vienai operacijai skirtas mašinas, o darbus išdalijo darbininkams, įgudusiems atlikti vieną operaciją. Apie 1792 m. Anglijoje išrastos

29 Spurgevičius, P. Tverėčiaus Švč. Trejybės bažnyčia ir Augustinų vienuolynas. *Tverėčiaus kraštas*. Vilnius, 2001: 47.

30 Latvių vargonų tyrinėtojo Aivaro Kalėjo nuomonė.

31 *VUB RS*. B 54: 202.

32 *Gazeta Polska*. 1861. № 206: 1.

33 *Ruch Muzyczny*. 1861: 559.

medžio apdirbimo staklės darbo našumą pakėlė beveik dešimt kartų. Fabrikinis darbas labiausiai pakeitė klavišinių instrumentų – fortepijonų ir vargonų, kuriems reikėjo sudėtingų technologijų, įvairių specialybių darbininkų bei kolektyvinio darbo, gamybą. Atsirado fabrikai, gaminę beveik išimtinai instrumentų dalis ir mazgus (klaviatūras, mechaniką, vamzdžius, stygas) ir pardavinėję mažesniems dirbtuvėms, kuriose buvo dirbami paprastesni, prieinamesni darbai (spintos, rėmai, dumplės), surenkami instrumentai. Tai kėlė kokybę ir mažino kainą.

Muzikiniu požiūriu XIX a., ypač antroji jo pusė, – vargonų romantizmo laikotarpis, užtrukęs iki Antrojo pasaulinio karo. Vargonų skambesio estetiką paveikė orkestrinis mąstymas. To laikotarpio didžiaja vargonų registrų dalimi tarsi stengtasi imituoti orkestro instrumentų tembrus. Ėmė vyrauti aštuonpėdžiai įvairių tembrų registrai, o alikvotos bemaž išnyko. Paskirų registrų tembrų ypatumams vargonininkai skyrė daugiau dėmesio nei tų registrų tarpusavio derinimo galimybėms³⁴.

Muzikos instrumentų, taigi ir vargonų, statybos menas XIX a. buvo tiesiogiai susijęs tiek su technologijomis, tiek su pramonės galimybėmis. XIX a. technikos pažanga, ypač garo mašinų įsigalėjimas, pakeitė visos Europos ir užjūrio gyvenimą. Tai turėjo įtakos ir muzikos instrumentų gamybai, paplitimui, net skoniui. XIX a. pradžioje pradėję plisti geležinkeliai atvėrė naujas galimybes. Iki tol stambesnieji instrumentai tik retais ir ypatingais atvejais būdavo gabenami didesniu atstumu. Vargonai buvo dirbami paprasčiau, greičiau, dirbtuvės tapo daug našesnės, o darbas – švaresnis. Kai kurie fabrikai pradėjo gaminti vargonų dalis. Jos buvo pigesnės už rankų darbo ir aukštesnės kokybės. Atpigus vamzdžiams, nebesistengta juos taupyti ir prospektuose statyti būtinai veikiančius vamzdžius. Vargonų įrangą pradėta komponuoti kaip patogiau, o prospektą daryti dekoratyvinį. Baroką ir klasicizmą pakeitė įvairūs eklektiški ir istoristiniai prospektai. Ypač išsiskyrė neogotika. Vargonų fasadai tuo metu neturėjo aiškesnio stiliaus. Pamėgta neogotika (neturinti nieko bendra su tikrais gotikiniais vargonais), retkarčiais neobarokas, tačiau dažniausiai aptinkama eklektika. Dažnai fasadai būdavo nesusiję su instrumento konstrukcija, t. y. jų komponavimas neatitiko vargonų vidaus išdėstymo, o fasado vamzdžiai, bent jau didžioji jų dalis, būdavo neveikiantys, dekoratyviniai.

Didieji vargonų fabrikai pradėjo nukonkuruoti senosios kartos meistrus. Mažosios dirbtuvės ir pavieniai meistrai daugelį dalių, ypač metalo vamzdžius, taip pat pradėjo pirkti fabrikuose. Bene žymiausia tokia įmonė – Augusto Laukhuffo Weikersheime (Vokietija), joje vamzdžius bei kitas dalis pirko ir Lietuvos vargondirbiai. XIX a. viduryje, II pusėje E. F. Walckerio, W. Sauerio, F. Ladegasto, A. Cavall'io-Collio ir kt. Europos įmonės išaugo, virto fabrikais, kurie per metus pastatydavo dešimtis didelių vargonų, ir ne vien šimto kito kilometrų spinduliu nuo namų, kaip buvo įprasta iki tol, ne tik Europoje (ir Baltijos šalyse), bet ir pasaulyje.

34 Naujalis, J. Naujieji vargonai [apie naujus vargonus Tverėčiaus bažnyčioje]. *Vargonininkas*. 1910. Nr. 8.

Naujieji vėjai pirmiausia papūtė Klaipėdoje. Per didįjį 1854 m. gaisrą sudegė abi svarbiausios Šv. Jokūbo (lietuvininkų) ir Šv. Jono (vokiečių) bažnyčios. 1857 m. Šv. Jono bažnyčioje 42 registru, trijų manualų su pedalais vargonus pastatė meistras Buchholzas iš Berlyno³⁵. Šv. Jokūbo bažnyčioje 1858 m. naujus dviejų manualų, 44 registru vargonus pastatė Friedrichas Ladegastas iš Weisenfelzo. Tai buvo vieni iš pirmųjų didžiųjų šio iškilaus, vėliau visoje Europoje garsaus meistro vargonų. Padaryti iš labai gerų medžiagų jie pasižymėjo neįprastos jėgos ir gausybės skambesiu (vok. *ungewöhnliche Kraft und Fülle*), o dėl įvairių meninių ir techninių naujovių, anot amžininkų, šie vargonai galėjo tapti pavyzdžiu (*Musterorgel*)³⁶.

XIX a. I pusėje ir viduryje į dabartinę Latviją atsikėlė keli geri meistrai iš Vokietijos. 1838 m. iš Erfurto atvykęs Augustas Friedrichas Martinas (1808–1885) remontuoti Rygos Šv. Petro bažnyčios vargonų čia pasiliko ir įkūrė savo dirbtuvę, padirbo kelias dešimtis geros kokybės vargonų. Apie jo darbus Lietuvoje kol kas konkrečių žinių nerasta, tačiau jo sūnus Emilis Lietuvoje XX a. pradžioje yra pastatęs ar perstatęs per dešimt vargonų.

Ypač reikšminga buvo tėvo ir sūnaus Herrmannų veikla. Tėvas Carlas Paulius Ottas Herrmannas (1807–1868) apie 1830 m. atvyko iš Sankt Peterburgo, pradžioje vargonininkavo Duobelėje ir Liepojoje, kur įsitaisė dirbtuvę. Joje dirbdavo kokie keturi darbininkai. Dirbo sklendinius ypač geros kokybės ir gero skambesio vargonus. Sūnus Carlas Alexanderis Herrmannas (1847–1926), dirbęs drauge su tėvu, dirbtuvę bei tradiciją perėmė sklandžiai. Lietuvoje yra keli Herrmannų vargonai, daugiausia Šiaurės Lietuvos bažnyčiose. Bene didžiausi (24 registrai) buvo pastatyti Joniškyje 1859 m., mažesni – Alkiškiuose (8 registrai), Rudiškiuose (6 registrai), kitose to pakraščio bažnyčiose. C. A. Herrmanno vargonai yra ir prie Kauno – Vandžiogaloje. C. P. O. Herrmannas ne tik pastatė technine ir menine prasme vertus vargonus, jis dar pasitarnavo Lietuvai tuo, kad pas jį iki 1860 m. mokėsi ir dirbo Juozapas Rudavičius, vėliau tapęs reikšmingiausiu Lietuvos romantinių vargonų meistru.

1865 m. iš Tiuringijos (Vokietija) į Latviją atsikėlė meistras Friedrichas Weissenbornas (1840–1902). Pradžioje jis dirbo Krustpilyje, 1866 m. Jekabpilyje. Tarp 1865 ir 1895 m. pastatė apie 85 vargonus, iš jų apie 15 Lietuvoje. Senus vargonus buvo linkęs radikalčiai perstatinėti. Nedidelių, vieno ir dviejų manualų, jo vargonų galima rasti kaimų bažnyčiose nuo Tverų (apie 1880 m., 15 registru) iki Čedasų (1883 m., 14 registru). F. Weissenbornas remontavo nemažai vargonų. Vertingiausi žinomi jo vargonai stovi Biržų Evangelikų reformatų bažnyčioje (1872–1873, 16 registru). Jų oro skirstymo dėžės sklendinės, traktūra mechaninė, viskas padaryta švariai ir tvarkingai. Šie vargonai skamba ryškiai ir reljefiškai, kaip ir dauguma šio meistro instrumentų.

Nuo XIX a. vidurio Lietuvoje, daugiausia šiaurinėje jos dalyje, buvo pastatyta nemažai gerų vargonų, padarytų vokiškos kultūros meistrų. Konkrečių žinių, kas

35 Renkewitz 1984: 46.

36 Langhans 1858.

juos ir kada pastatė, trūksta. Gali būti, kad juos padirbo vienas minėtų vargondirbių, nepalikusių savo parašo, o gal ir kiti Kuršo meistrai.

XIX a. II pusėje Vakarų ir Rytų Prūsijoje, taigi ir Mažojoje Lietuvoje bei Klaipėdos krašte, iškilo broliai Terletzkaiai.

Augustas Terletzkis (1829–1901) vargondirbystės pagrindų išmoko iš tėvo Joachimo, turėjusio dirbtuvę prie Alenšteino (dab. Olštynas). 1857 m. persikėlęs į Elbingą kartu su broliu Maxu (1834–1903) įkūrė dirbtuvę. Iki 1870–1872 m. dirbo drauge, įmonė vadinosi *Gebrüder August und Max Terletzki* arba *Brüder Terletzki*. To laikotarpio vargonai buvo Doviliuose (1862)³⁷, Saugose (1858), Vyžiuose (1863)³⁸. Vėliau, Maxui persikėlus į Karaliaučių, Augustas dirbo vienas. Jo vargonų būta Juodkrantėje (1885), Lauksargiuose (1888), Rukuose (1886).

1870 m. nuo brolio atsiskyręs Maxas įsikūrė Karaliaučiuje. Bene vieninteliai žinomi jo vargonai yra buvę Nidos bažnyčioje (1888). Maxas Terletzkis pagal tą metą buvo pažangus vargondirbys. **Jis pradėjo dirbti išilgines oro skirstymo dėžes, pneumatiką.** 1898 m. jo dirbtuvę perėmė Bruno Goebelis (1860–1944), pradžioje ji vadinosi *Orgelbauanstalt Max Terletzki Nachvolger, Inhaber Bruno Goebel*. Pirmieji Bruno Goebelio vargonai pasirodė 1900 m. ir netrukus jis tapo labiausiai vertinamu vargondirbiu Lietuvoje. Jis pastatė per 40 vargonų³⁹.

1883 m. prie Vilniaus bendrosios amatų valdybos (Виленская общая ремесленная управа) dar kartą buvo įkurtas ir iki cechų likvidavimo 1893 m. veikė Vilniaus fortepijonų- muzikos instrumentų cechas, turėjęs net savo antspaudą su emblema. Tais laikais fortepijonų gamyba jau buvo perėjusi į stambias, gerai aprūpintas įmones, tad Vilniaus meistrai galėjo juos nebent remontuoti. Atrodo, kad pirmiausia ceche susibūrė fortepijonų meistrai, o vėliau į jį įstojo keli vargondirbiai ir pučiamųjų instrumentų meistrai. Pagal stojimo tvarką stojantysis turėdavo per tam tikrą (trumpą) laiką padirbti kontrolinį instrumentą. Iš cecho narių buvo skiriami keli prižiūrėtojai, kad darbas būtų atliekamas savarankiškai, laiku, jie tikrindavo ir kokybę. Cechas kontroliavo mokinių priėmimą, nustatė jų darbo sąlygas – šie turėjo gauti maitinimą ir kampą gyventi. Sprendžiant iš trumpos cecho veiklos ir nedidelio meistrų skaičiaus, muzikos instrumentų gamyba Vilniuje nebuvo išplėtota. Buvo žinomi trys šio cecho vargondirbiai – Ostromenskis, Mencelis ir Rudavičius. Dar 1887 m. šalia Ostromenskio ir Rudavičiaus buvo įrašyta Mackevičiaus pavardė, tačiau specialybė dokumente nenurodyta⁴⁰. Tame dokumente jie buvo kaltinami nestoję į cechą ir dėl to pažeidę verslo taisykles.

Mackevičius (Mockiewicz) Lietuvoje dirbo XIX a. viduryje ir II pusėje. Kol kas apie jį beveik nieko nežinoma. 1857 m. jis pastatė vargonus Raudondvaryje, minimas

37 Harnoch 1890: 160.

38 Hubatsch 1968: 101.

39 Janca 1999.

40 *LVA*. F. 968. Ap. 1. B. 3. L. 20.

kaip meistras iš Vilniaus, varšuviško Krallio mokinys („Krall & Seidler“ XIX a. I pusės fortepijonų įmonė Varšuvoje)⁴¹. 1859 m. Mackevičius perstatė Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios ir Aušros Vartų koplyčios vargonus. Tuomet jis pristatomas kaip žinomas, laikraščio *Ruch muzyczny* skaitytojams pažįstamas meistras⁴². Rašoma, kad 1882 m. Kaune dirbtuvę turėjęs Mackevičius pastatė 50 registrų vargonus Kauno katedroje (šiuos vargonus 1896 m. perstatė Juozapas Rudavičius)⁴³. Apie tą patį laiką „Pons Mockiewicz su sunu sawa“ perstatė 6 registrų „kaimiško baroko“ vargonus Klykolių bažnyčioje⁴⁴. Paskutinė turima žinia – 1896 m. Aleksandras Mackevičius taisė ir perdirbo vargonus Pagiriuose⁴⁵. Turimos žinios kol kas neleidžia susidaryti vaizdo apie meistrus, gebėjusius pastatyti tokius didelius vargonus kaip Raudondvaryje ar Kaune.

Atvykti į Lietuvą latvių Juozapą Rudavičių greičiausiai paskatino tai, kad XIX a. viduryje produktyvių ir gero lygio vargondirbių čia tiesiog nebuvo, o kaimyninėje Latvijoje net būta rimtos konkurencijos.

Juozapas Rudavičius (Jozef Rudowicz, Rodowicz, Rodawitz) buvo lenkiškos orientacijos latvis. Jo pavardės formos yra dvi – Rudavičius ir Radavičius (Rodowicz). Labiau įprasta Radavičius, bet tikresnė greičiausiai Rudavičius, nes pastaroji forma girdėta jo gimtinėje, taip pat įrašyta mirties metrikijoje⁴⁶. Jis gimė 1838 m. apie Alūkstą, Kuršė (Latvijoje), netoli Lietuvos sienos. Radavičiaus (Rodowicz) pavardė tose apylinkėse paplitusi, bet reikiamų metų bažnytinės knygos lyg tyčia neišliko. Mirė Vilniuje 1905 metais⁴⁷. Iki 1860 m. dirbo ir mokėsi Liepojoje pas C. P. O. Herrmanną, vėliau aštuonerius metus savarankiškai darbovo Latvijoje (daugiausia Kuršė). Seniausi žinomi vargonai pastatyti 1864 m. Bebrenėje (Latvija). Jie turi du manualus ir pedalus, 12 registrų. J. Rudavičius čia paminėtas kaip meistras iš Alūkstos (J. Rodawitz, Illuxt). Apie 1870 m. atvykęs į Vilnių įkūrė savo dirbtuvę. 1887 m. pasiprašė priimamas į muzikos instrumentų cechą ir pateikė apie save svarbių duomenų⁴⁸. Buvo priimtas 1888 m., kai per dvi savaites padarė ir pateikė ekspertams saloninius vargonus. Vėliau, priimant kitus meistrus į cechą, pats buvo ekspertu. Kur ir kokio dydžio buvo J. Rudavičiaus dirbtuvė Vilniuje – nežinoma. Ji turėjo būti nemaža, nes J. Rudavičius pastatydavo po kelerius vargonus per metus. Greičiausiai jis pirkdavo metalo vamzdžius, klaviatūras, galbūt kai kurias traktūros detales, tačiau visa kita daryta vietoje. J. Rudavičiaus vargonai išsiskiria paprasta konstrukcija ir profesionaliu darbu.

J. Rudavičiaus vargonų oro skirstymo dėžės išimtinai sklendinės, traktūra mechaninė. Kartais registrams panaudodavo barkerius. Didžiausi jo vargonai Kauno

41 *Kurier Warszawsk.* 1857. Nr. 251: 251.

42 *Ruch muzyczny.* 1861. Nr. 9.

43 [Juozas Žilevičius] Vargonai. *Lietuvių Enciklopedija.* XXXIII. Bostonas, 1965.

44 Užrašas Klykolių bažnyčioje prie įėjimo.

45 *Przegląd Katolicki.* 1896. Nr. 47.

46 Gučas, R. Vargondirbys Juozapas, bet ne Radavičius, o Rudavičius. *Kultūros barai.* 2019. Nr. 6.

47 *LVI A.* F. 604. Ap. 20. B. 304.

48 *LVI A.* F. 968. Ap. 1. B. 3, dok. 24.

katedroje turi ir klavišų traktūros barkerius. Manoma, kad meistras turėjo ryšių su Prancūzija. Kauno katedros vargonų liežuvėliniai vamzdžiai turi prancūziškos gamybos bruožų, o Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vargonų prospektas yra padirbtas pagal Paryžiaus Šv. Magdalenos bažnyčios vargonų prospektą. J. Rudavičiaus vargonuose yra prancūziškų registų (*flûte harmonique*).

Šio meistro vargonų skambesys atitiko to meto skonį: dispozicijose vyrauja aštuonpėdžiai registrai, alikvotų net didžiuosiuose vargonuose, išskyrus mikstūras, lyg ir nėra. Dėl raiškaus intonavimo vargonais galima atlikti gana įvairią, net ir polifoninę muziką.

Neogotikiniai, neoromaniniai ir šiaip eklektiški jo vargonų fasadai dažniausiai yra nusisėkusių proporcijų, gana vientiso stiliaus, saikingai puošti. J. Rudavičius yra pastatęs vargonų ir už senų barokinių fasadų, tepalikdamas šiems vien tik dekoratyvinę funkciją. Kai kurie fasadai buvo praplėsti vykusiai pratęsiant barokinį dekorą (Vilniaus katedros, Vilniaus Evangelikų liuteronų bažnyčios), kiti – gana nerūpestingai prie barokinio prospekto priduriant stačiakampes dėžes (Vilniaus Šventų Jonų, Vilniaus bernardinų).

Tikslus jo pastatytų vargonų skaičius nežinomas. Iki mirties apie 1908 m. J. Rudavičius pastatė kelias dešimtis įvairaus dydžio instrumentų. Yra mažų vieno manualo ir kelių registų, bet būta ir didelių dviejų trijų manualų, keliasdešimties registų vargonų (Vilniuje, Gardine, Balstogėje, Linkuvoje, Kaune). Tarp žymiausių išlikusių vargonų minėtini Panevėžio Šv. Petro ir Povilo, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo, Vabalninko bažnyčiose. 1896 m. J. Rudavičius pastatė trijų manualų, 63 registų vargonus Kauno katedroje. Šimtą metų jie buvo didžiausi Lietuvoje. Daugelio J. Rudavičiaus vargonų autorystė spėjama, kadangi užrašų ant vargonų nėra ir dokumentų nerasta.

Atrodo, jog nuo Balstogės buvo kilęs bajoras Florianas Ostromenskis. Apie 1885 m. persikėlė į Vilnių ir pastatė keletą gerų mechaninių vargonų Vilniuje ir apylinkėse, Gervėčiuose ir net Veiviržėnuose. 1888 m. Ostromenskis taip pat prašėsi priimamas į fortepijonų-muzikos instrumentų cechą⁴⁹. Jam buvo skirtas kontrolinis darbas – pastatyti 15 registų vargonus Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčiai. Komisiją sudarė vargondirbiai J. Rudavičius ir A. Mencelis. Darbas buvo atliktas ir priimtas; šie vargonai, nors kiek ir perdirbti, stovi iki šiol.

Adomas Mencelis buvo rylų meistras. 1887 m. „leidžiama Varšuvos gyventojui Adomui Menceliui laikyti stojamąjį egzaminą ir padaryti „šarmanką“⁵⁰. Teko girdėti, kad rylininkai Vilniaus gatvėmis ir kiemais vaikščiojo dar Pirmojo pasaulinio karo metais.

Apie mechaninių vargonų paplitimą Lietuvoje duomenų beveik nėra. Vienas toks instrumentas stovi Markučių dvaro muziejuje.

⁴⁹ LVIA. F. 968. Ap. 1. B. 3, dok. 27.

⁵⁰ LVIA. F. 968. Ap. 1. B. 3, dok. 4.

Apie 1885 m. pradėjo dirbti nuo Ariogalos kilęs, Panevėžyje dirbtuvę turėjęs Martynas Masalskis. (1858–1954). Tai buvo pirmasis tautiškai apsisprendęs lietuvis. Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose jis pastatė apie 80 vargonų. Šis meistras buvo mažaraštis, savamokslis, nors pasisemti žinių ir buvęs nuvykęs į Vokietiją (į Leipcigą). Ant Vaškų bažnyčios vargonų (1887) M. Masalskis dar pasirašė kaip meistras iš Ariogalos (*Organmistrz z Ejragola*). Apie 1890 m. įsirengė vargonų dirbtuvę Panevėžyje – „Garinė Fabrika Vargonu Panieviži“. Statė mechaninius vargonus, sukūrė savą **primityvią išilginių oro paskirstymo dėžių atmainą ir tokią pat primityvią, lengvai pagaminamą, bet nelabai tiksliai veikiančią traktūrą**. Daugelis tokių M. Masalskio vargonų šiaip taip tebeveikia jau šimtą metų.

Metalo vamzdžius M. Masalskis pirkė Vokietijoje, daugiausia iš firmos „Aug. Laukhuff“. Medžio vamzdžius gamino pats. Mėgo tylūs gambinius registrus, o ankstyvesniuose jo vargonuose randame ir alikvotų – Rauschquinte 2 2/3', o Vaškuose – net pedalių Nasard 10 2/3' (atrodo, vienintelis pavyzdys Lietuvoje). Fasadus kūrė kuklius neogotikinius, neobarokinius ar šiaip eklektinius, bet yra ir puošnesnių pavyzdžių. Už vargonus, parodytus žemės ūkio parodoje, buvo apdovanotas sidabro medaliu. Šis medalis saugomas Vilniaus Teatro ir muzikos muziejuje, jo atvaizdas yra ant daugelio jo vargonų firmos lentelių.

Meniniu požiūriu vertingesni ankstyvieji M. Masalskio vargonai – Vaškuose (1887, II/25), Ylakiuose (po 1891, II/18), Pumpėnuose (1892, II/19). Pats M. Masalskis labiausiai vertino Jurbarko bažnyčios vargonus (1908, II/25). Apie juos gerai atsiliėpė ir to meto spauda⁵¹. Šie vargonai sudegė per 1940 m. gaisrą. M. Masalskis dėl to labai sielojosi, iki pat mirties svajoto juos atstatyti, nors jam jau buvo apie 90 metų, dirbtuvės įrengimai sovietinių „vaduotojų“ buvo konfiskuoti, o archyvas, bijant kratų ir gaisrų, sunaikintas.

Jonas Garalevičius (1871–1943), kaip ir Masalskis, buvo tvirtų tautinių pažiūrų žmogus, aktyvus tautinio atgimimo dalyvis. Vargonais susidomėjo gyvendamas Rygoje, ypač po to, kai turėjo galimybę išgirsti garsiųjų Rygos Katedros vargonų pašventinimo koncertą 1883 metais. Apie 15 metų mokėsi ir dirbo tuo metu garsioje B. Grünebergo vargonų įmonėje Štetine. Į Lietuvą grįžo XIX a. pabaigoje ir pirmuosius savo vargonus pastatė Želvoje (1898, I, P/7). Taigi jau buvo XX a. Lietuvos vargondirbys, nors paprasti mechaniniai buvo atėję iš praėjusio šimtmečio. Intensyviai dirbo iki Pirmojo pasaulinio karo, jo metu dirbtuvė buvo nusiaubta ir vėliau nebeatkurta⁵².

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais Europoje pradėjusi plisti pneumatinė traktūra ir vargondirbiams, ir atlikėjams suteikė naujų galimybių. Pirmieji pneumatiniai vargonai Lietuvoje pasirodė tik XX a. pirmaisiais metais, o XIX liko nedidelių mechaninių vargonų amžiumi. XIX a. techniniai pasiekimai, kad ir galimybė dumplės dumti mechaniniu būdu, taip pat mechanikos patobulinimai, pneumatikos

51 Jurbarko Vincas. Korespondencijos, Jurbarkas. *Vargonininkas*. 1909. Nr. 2: 6.

52 Gučas 1974.

atsiradimas sudarė sąlygas statyti didelius instrumentus. Istorinis įvykis buvo 127 registrų vargonų pastatymas Rygos katedroje 1883-iaisiais. Tuo metu tai buvo didžiausi vargonai pasaulyje. Ambicingi Liepojos miestelėnai po poros metų pasistatė dar didesnius, net 131 registro. Žymieji romantiniai vargonai pabrėžtinai didingi.

Gal turtingų miestiečių trūkumas, o gal riboti Katalikų Bažnyčios poreikiai lėmė, kad instrumentai Lietuvoje yra palyginti kuklūs. Pastatyti vos keli instrumentai 30 registrų, o Juozapo Rudavičiaus 63 registrų vargonai Kauno arkikatedroje bazilikoje ilgą laiką buvo didžiausi Lietuvoje. Vis dėlto XIX a. instrumentai, sudarantys didžiąją dalį viso mūsų vargonų paveldo, tiek istoriniu, tiek meniniu požiūriu yra vertingi.

Gauta 2019 06 27

Priimta 2019 07 08

Literatūra

1. Balinski, M. *Opisanie statystyczne miasta Wilna*. Wilno: Józef Zawadzki wlsnym nakldem, 1835.
2. Campe, P. Lexikon liv- und kurländischer Baumeister. *Baubandwerker und Baugestelter von 1400–1850*. Band I. Stockholm, 1951. № 1581.
3. Drėma, V. *LDK miestai ir miesteliai*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
4. Drėma, V. *Vilniaus amatininkai XVI–XIX a.* Vilnius: Versus aureus, 2015.
5. Drėma, V. *Vilniaus bažnyčios*. Vilnius: Versus aureus, 2008.
6. Galicz, J. O organach w Wilnie. *Ruch muzyczny*. 1861. 8–9.
7. Gołos, J. *Polskie organy i muzyka organowa*. Warszawa: Pax, 1972.
8. Gołos, J. The Polish organ. *Polsh Music History Series*. Warsaw: Sutkowski Edition, 1992.
9. Gołos, J. *Zarys historii budowy organów w Polsce*. Ser. Z dziejów muzyki polskiej. 12. Bydgoszcz, 1966.
10. Grauzdiņa, I. *Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē*. Rīga: Liesma, 1987.
11. Gučas, R. Vargonų meistras Jonas Garalevičius. *Muzika ir teatras*. 1974. X knyga.
12. Gučas, R. Litauen. Landesbericht. *Internationales Symposium zur Bedeutung und Zukunft der Orgel, Zürich, 2011*. Öhringen, 2014.
13. Gučas, R. Apie baroko laikotarpio vargondirbystę Lietuvoje: instrumentas ir prospektas. *Menotyra*. 2017. T. 24. Nr. 3.
14. Gučas, R. Das Baltikum und seine Orgeln. *Die Orgel als europäisches Kulturgut*. Kongressbericht. Öhringen, 2007.
15. Gučas, R. Die Orgelbautradition Königsberg–Vilnius. *Acta Organologica*. 2008. Band 30: 35.
16. Gučas, R. *Lietuvos vargonai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2009.
17. Gučas, R. Lietuvos vargonai. *Lietuvos muzikos istorija*. I knyga: *Tautinio atgimimo metai 1993–1918*. Vilnius, 2002.
18. Gučas, R. Litauen. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. MGG Prisma, 2001.
19. Gučas, R. Vargonai – kultūros paminklai. *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, 1970 gruodis.
20. Harnoch, A. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in der Provinzen Ost- und Westpreußen*. Neidenburg: Druck und Verlag von S. Nipkow, 1890.
21. Hubatsch, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*. Bd. I–II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
22. Janca, J. Die ost-westpreußische Orgelbaufamilie Goebel. *Beiträge zur Musikgeschichte Ostmittel-, Ost- und Südosteuropas*. Sinzig, 1999.
23. Juška, A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda, 1997.
24. Kalējs, A. Lettland. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. MGG Prisma, 2001.
25. Kaveckas, K. Vargonai Lietuvoje. *Muzikos barai*. 1938. 3: 29.

26. Langhans, G. G. Bericht über die neue Orgel in der lithauischen Kirche in Memel. *Euterpe*. 1858. Nr. 9.
27. Moritz, R. *Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon*. Riga, 1890.
28. Paknys, M. Vargonų meistrai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Menotyra*. 2001. Nr. 2(23).
29. Povilionis, G.; Povilionienė, R. Karaliaučiaus meistro Bruno Gobelio (1860–1944) vargonai Lietuvoje: istorija ir vargondirbystės amato ypatumai. *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*. Vilnius, 2015.
30. Povilionis, G. *Vargondirbystės menas Lietuvoje: nuo baroko iki klasicizmo*. Vilnius, 2009.
31. Povilionis, G. *Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2013.
32. Pugačiauskas, V. Vilniaus „krikščionių“ medžio apdirbimo cechai XIX a. I pusėje: organizacinė struktūra, gamybos pobūdis, kolektyvinė biografija. *Lituanistica*. 2008. T. 54, Nr. 3(75): 12–26.
33. Rehn, W. Dokumentation von Orgelrestaurierungen. *Monographien zu Orgeldokumentation*. Band 10. Berlin: Pape Verlag, 2006.
34. Reklaitis, P. Vargonų dirbėjai ir vargonai Lietuvoje XVIII–XIX a. *Aidai*. 1967. 10.
35. Renkewitz, W.; Janca, J. *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*. B. I. Würzburg, 1984.
36. Renkewitz, W.; Janca, J.; Fischer, H. *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*. B. II. Berlin, 2008.
37. Renkewitz, W.; Janca, J.; Fischer, H. *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*. B. II. Köln: Siebenquart Verlag, 2015.
38. *Orgel*. Hrsg. von Alfred Reichling. MGG Prisma, 2001.
39. Smulikowska, E. *Prospekty organowe w dawnej Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1989.
40. Šeduikytė-Korienė, E. Vakarų Europos vargonų statybos tendencijos Lietuvos vargondirbystėje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje: romantinių vargonų skambesio ypatumai. *Menotyra*. 2012. T. 19, Nr. 3.
41. *The Nordic – Baltic Organ Book*. Ed. A. Frisk, S. Jullander and A. McCrea. Göteborg, 2003.
42. Zgliński, M. Organmistrz, snycerz, stolarz, inwestor – z działalności osiemnastowiecznego wileńskiego warsztatu organmistrzowskiego. *Przegląd Wschodni*. 1999–2000. T. VI. Z 2(22): 289–303.
43. Zgliński, M. *Prospekty organowe z terenów północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej – Wielkiego Księstwa Litewskiego, Inflantów i Kurlandii*. Praca magisterska na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem prof. S. T. Jaroszewskiego. Warszawa, 1996.

Rimantas Gučas

Organ building in Lithuania in the 19th century

Summary

For Lithuania, the 19th century was marked by the symbol of the Russian Empire – Lithuania became a province of a foreign empire. Farming suffered a severe general downturn. As the Church's powers began to be restricted, there was almost no opportunity for new significant instruments to emerge. The monasteries, which until then had been the initiators of the best organ building, were closed. Eastern Catholic (Unitarian) churches, which also had organs in Lithuania, became part of the Russian Orthodox Church, and the organs were ordered to be liquidated. The Catholic Church itself, unlike evangelicals, also had little regard for music and especially for organ matters. From the beginning of the 15th century, the development of Lithuanian organ culture was closely associated with Königsberg. Once the import customs were imposed, significant contacts which had taken place almost disappeared. The industrial revolution in Lithuania was delayed, and for half a century small artisan workshops still prevailed. Almost exclusively small, single-manual organs without pedals or positives were built. A large three-manual organ at Vilnius University St John's Church was rather an exception. It was built by the Tiedemanns. This family, which originated in East Prussia, worked in the Baltic States throughout the first half of the 19th century. Only in the middle of the century did the new European organ building trend, the so-called organ romanticism, reach Lithuania. A particularly important role in this period was played by the experience of organ building of the neighbouring Curonia. Very few impressive examples were created, and in this respect Lithuania is hardly able to compete with the major countries of Central Europe. Lithuania is characterized by the fact that in the 19th century local masters and companies (J. Rudavičius, M. Masalskis, F. Ostromensky), as well as masters from neighbouring Curonia (Herrmann, Weissenborn) and Poland (Blomberg) worked there. In western Lithuania, then part of Prussia, Terletzki was active. Meanwhile, large factories (Walcker, Rieger) reached Lithuania only in the first half of the twentieth century and only in a few instances. At that time, more work started to be focusing on the construction of two-manual with pedal instruments. At the end of the century, J. Rudavicius built some three-manual organs. His 63-stop organ built in 1896 for a long time was the largest in Lithuania. Although the 19th century Lithuanian organs are relatively modest compared to other countries, they have the value that is only growing in the context of present-day Europe, since the "progressive ideology" of more economically powerful European countries affected the art of organ building and few small romantic instruments are left. KEYWORDS: Lithuania, organ building of the 19th century, musical instruments building workshops, organ masters